

Н.Э. Гафурова
PhD, ТДЮУ доценти

ХАЛҚАРО ТИББИЁТ ҲУҚУҚИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ВА ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация: мазкур мақолада халқаро ҳуқуқнинг янги шакллари келатирилган халқаро ҳуқуқи тизимининг янги тармоғи – халқаро тиббиёт ҳуқуқининг тарихий ҳамда замонавий асослари ва жиҳатлари таҳлил қилинган. Бунда халқаро тиббиёт ҳуқуқининг асосий институти – соғлиққа бўлган ҳуқуққа алоҳида урғу берилган, унинг келиб чиқиши, манбалари, юридик табиати ва аҳамияти ўрганилган ва аниқлаштирилган.

Калит сўзлар: халқаро тиббиёт ҳуқуқи, соғлиққа бўлган ҳуқуқ, Барқарор ривожланиш мақсадлари, халқаро тиббиёт ҳуқуқи манбалари, инсон ҳуқуқлари, халқаро гуманитар ҳуқуқ.

Аннотация: в статье анализируются исторические и современные основы и аспекты международного медицинского права, новой ветви формирующейся системы международного права. При этом подчеркивается главный институт международного медицинского права - право на здоровье, изучаются и уточняются его происхождение, источники, правовая природа и значение.

Ключевые слова: международное медицинское право, медицинское право, цели в области устойчивого развития, источники международного медицинского права, права человека, международное гуманитарное право.

Annotation: this article analyzes the historical and modern foundations and aspects of international medical law - a new branch of the emerging system of international law. In this case, the main institution of international medical law - the right to health - is emphasized, its origin, sources, legal nature and significance are studied and clarified.

Key words: international medical law, health law, Sustainable Development Goals, sources of international medical law, human rights, international humanitarian law.

Бугунги кунда инсон соғлиққа бўлган ҳуқуқ кўплаб халқаро шартномаларда эътироф этилган. Биринчи навбатда, Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 25-моддаси, 1-бандида шундай дейилган: "Ҳар бир инсон ўзи ва оиласи саломатлиги ва фаровонлиги учун зарур бўлган озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, тиббий ёрдам ва зарур ижтимоий хизматлар, шу жумладан, фаровон ҳаёт даражаси ҳуқуқига эга..."

Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалардан инсонни соғлиққа бўлган ҳуқуқига оид энг кенг қамровли норма Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактда келтирилган. Пактнинг 12-моддаси, 1-бандида мувофиқ, иштирокчи-давлатлар "Ҳар бир инсон жисмоний ва руҳий саломатлигининг энг юқори даражасига эришиш ҳуқуқини"ни тан оладилар ва шу билан бирга ушбу Пактнинг 12-модда, 2-бандида "Иштирокчи-давлатлар томонидан инсонларни соғлиққа бўлган ҳуқуқини тўла рўёбга чиқариш кўриладиган чора-тадбирлар" батафсил келтирилган.

Бундан ташқари, инсонни соғлиққа бўлган ҳуқуқи, Ирқий каситишнинг барча шакллари тугатиш

тўғрисидаги халқаро Конвенциянинг 5-моддасида (1965), Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишнинг барча шаклларида барҳам бериш тўғрисидаги Конвенциянинг 11.1 ва 12-моддаларида (1979), Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 24-моддасида (1989) эътироф этилган.

Шунингдек, инсонни соғлиққа бўлган ҳуқуқи, Қайта кўриб чиқилган Европа ижтимоий Хартиясининг 11-моддасида (1961), Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка Хартиясининг 16-моддасида (1981) ва Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар соҳасида инсон ҳуқуқлари бўйича Америка Конвенциясига Қўшимча протоколнинг 10-моддасида (1988) ҳамда қатор минтақавий инсон ҳуқуқлари бўйича шартномалар билан ҳимояланган. Шу қаторда, соғлиққа бўлган ҳуқуқи Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия томонидан, шунингдек, 1993 йилги Вена Декларацияси ва ҳаракатлар дастури ва бошқа халқаро ҳужжатларда эълон қилинган[1].

Тарихга нигоҳ ташласа, соғлиққа бўлган ҳуқуқ илк бора 1978 йилда Гаага халқаро ҳуқуқ Академияси томонидан "Соғлиққа бўлган ҳуқуқ – инсон ҳуқуқи сифатида"[2].мавзусида халқаро семинарда кенг муҳокама қилинганлиги ва инсон ҳуқуқи сифатида тан олиганлигига амин бўлиш мумкин.

Ҳозирги кунда Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича кўмитаси томонидан қабул қилинган Умумий изоҳ № 14, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро Пактнинг 12 моддасига, аниқроғи "соғлиққа бўлган ҳуқуқ"га батафсил тафсир берилган ва "соғлиққа бўлган ҳуқуқ"ни тарифи келтирилган[3].

Шу кунгача ҳам соғлиққа бўлган ҳуқуқнинг аниқ мазмуни ва таърифи атрофида кўплаб тафавутлар юзага келган.

Бриджит Тобес ҳам соғлиқни сақлаш ҳолати учун жамиятни масъуллигини ошириш учун уринишлар деярли ҳамма жойда ва барча асрларда амалга оширилган, деб қайд этади, ва ушбу уринишларнинг натижасида XIX-асрда илқ соғлиқни сақлаш бўйича қонунлари қабул қилинади, ва XX-асрда – соғлиққа бўлган ҳуқуқ инсон ҳуқуқи сифатида тан олинади. Соғлиққа бўлган ҳуқуқ инсон ҳуқуқи сифатида XIX-асрда юзага келган соғлиқни сақлаш учун кўплаб давлатларда ижтимоий ҳаракатлардан келиб чиқади; шу асрнинг охиридан бошлаб эса иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни тан олиш ҳаракати юзага келади[4].

XIX-асргача олимлар томондан ҳам, расмий ҳужжатларда ҳам соғлиққа бўлган ҳуқуқи камдан-кам тилга олинган. Бироқ, давлат ёки ҳеч бўлмаганда жамиятнинг фуқаролар соғлиги учун жавобгарлик ҳисси хаттоки энг қадимги цивилизацияларда намоён бўлган. Қадимдан ҳокимият аҳоли саломатлигини яхшилаш чораларини кўрган. Жамиятнинг бундай ҳаракатларининг жамланиши одатда "жамоат саломатлиги" деб юритилган. Хаттоки, баъзан ҳозирги замон илмий адабиётларида ҳам "соғлиқни сақлаш ҳуқуқи"[5] шунингдек, халқаро соғлиқни сақлаш ҳуқуқи[6] тушунчасидан тез-тез фойдаланилади.

Энг қадимги цивилизацияларни адабиётларида ҳам, соғлиққа бўлган ҳуқуқининг элементлари мавжудлигини қайд этиш мумкин. Ҳусусан, Н. Е. Крылованинг "Одамлар устида биотиббиёт тадқиқотлар олиб боришнинг баъзи ахлоқий ва ҳуқуқий масалалари" мақоласида қадимги Рим олими Цельс (милоддан аввалги 30 – 45 йй.) ҳайвонлар ва одамлар

устиди тажриба ўтказиш масалалари ҳақида фикр суради. Целснинг фикрича, бундай тажрибалар ўтказиш мақсадга мувофиқ эмас, чунки тажриба субъектларнинг азоб-укубатлари илмий натижаларни аниқлигини бузади. Бироқ, Эрасистрат (III-аср мелоддан аввал) ҳайвонлар ва қуллар устидан турли тажрибаларни амалга оширарди. Унинг замондоши Птолемей эса, янги дори синаб кўриш бўйича тажрибалар амалга оширишдан аввал маҳкумларнинг розилигини олиш зарурлиги ҳақида гапирарди. А. Весапиус (XVI-аср) тажрибаларни фақат "жасадлар ва соқов ҳайвонлар" устидан ўтказиш имконияти ҳақида фикр илгари сурган[7].

Европада замонавий соғлиқни сақлаш тизимининг асослари XIX-асрдаги Европа саноат инқилоби туфайли шакллана бошлади. Масалан, XX-асрнинг 70-йилларида Канадада ҳам миллий саломатликни ривожлантириш муаммоларини ҳал этиш учун соғлиқни сақлашнинг «health promotion» номли янги концепсияси қабул қилинди[8].

Ижтимоий ва маданий ҳуқуқларнинг энг жадал ривожланиши Иккинчи жаҳон Урушидан кейин бошланди. Бу ҳуқуқлар турли халқаро шартномалар ва декларацияларда, шунингдек ўша даврда қабул қилинган миллий Конституцияларда мустаҳкамланган. Саломатликнинг ижтимоий-иқтисодий инсон ҳуқуқи сифатида тан олинishi 1945-йилда Сан-Францискода бўлиб ўтган халқаро тартиб бўйича Бирлашган Миллатлар ташкилоти конференциясидан бошланди. Ушбу анжуманда Бразилия делегацияси томонидан тақдим этилган Меморандумда Спеллмани (Нью-Йорк архиепископи) фикри акс эттирилган эди: "тиббиёт-дунёнинг устунларидан бири". Ушбу Меморандумдан келиб чиққан ҳолда, БМТ Уставининг 55-моддасида "БМТ халқаро иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни, шунингдек, инсон саломатлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга ўз ҳиссасини қўшиши керак", деб қайд этилган...".

Бразилия томонидан тақлиф этилган Меморандум Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотини ташкил этувчи декларациясини қабул қилинишига ҳам олиб келди[9]. Бунга мувофиқ, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳомийлигида янги ташкилот – Бирлашган Миллатлар ташкилотининг ихтисослашган муассасаси, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти 1946-йилда ўз фаолиятини бошлаган. Нью-Йоркда 1946 йил 19 дан 22 июлигача 61 давлат вакиллари жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) Уставига имзо чекдилар[10].

Натижада ЖССТ преамбуласи соғлиққа бўлган ҳуқуқнинг белгилловчи биринчи халқаро ҳужжат бўлиб, инсонларнинг "жисмоний, интеллектуал ва ижтимоий фаровонлиқнинг энг юқори даражаси" ҳуқуқини белгилайди[11]. Ҳужжатда иштирокчи мамлакатлар учун мажбурий бўлган бир қатор тамойиллар санаб ўтилган. Хусусан, инсоннинг соғлиғини фақатгина соғлиқни сақлаш хизматларини ташкил этиш орқали яхшилаш етарли эмаслиги, ва тарихий нуқтаи назарга мувофиқ, ҳукуматлар томонидан "тегишли ижтимоий чоралар кўрилишини таъминлаш" орқали инсонларни соғлиғини ҳимоя қилиши ва яхшилаши кераклигини таъкидлайди. Ушбу матндан келиб чиқиб кўплаб кейинги тузилган халқаро шартномаларда соғлиққа бўлган ҳуқуқни белгиланишини келтириб чиққан.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, соғлиққа бўлган ҳуқуқ нормалари ўз ривожланишининг муайян босқичларини бошидан кечирганлиги ва бугунги кунда

ушбу нормалар тиббиёт ҳуқуқининг соғлиққа бўлган ҳуқуқи институтида бирлаштирилган, ўз принципларига эга бўлган нормалар гуруҳини ташкил этганлиги намоёндыр.

Шундай қилиб, ҳозирги кунда халқаро шартномаларда акс эттирилган соғлиққа бўлган ҳуқуқ нормалари асосида халқаро тиббиёт ҳуқуқи – халқаро ҳуқуқнинг янги тармоғи сифатида шаклланган.

Гнатик Е.А. ҳам ўз тадқиқотларида халқаро ҳуқуқнинг янги тармоғи – халқаро тиббиёт ҳуқуқининг ривожланиши тўғрисида фикр илгари сурган[12].

Халқаро тиббиёт ҳуқуқи – халқаро соғлиқни сақлаш соҳасидаги барча халқаро муносабатларни тартибга солувчи халқаро ҳуқуқ субъектлари (давлатлар, халқаро ташкилотлар) томонидан ўрнатилган халқаро шартномаларда акс эттирилган норма ва тамойиллар мажмуидир.

Гнатик Е.А. халқаро тиббиёт ҳуқуқи бошланиши 1930 йилда, Гаага Академиясида профессор С.Витта томонидан "халқаро санитария ҳуқуқи" курси жорий этилганидан бошлаб қайд этилишини таъкидлаб ўтган. Профессор С.Виттани фикрича, "халқаро санитария ҳуқуқи – халқаро ҳуқуқнинг янги тармоғи бўлиб, давлатлар ўртасидаги санитария муносабатларни тартибга солувчи нормалар мажмуидир" [13].

1956 йилда Дубровникда (Югославия)да ўтказилган Халқаро ҳуқуқ Ассоциациясининг конференцияси халқаро тиббиёт ҳуқуқининг шаклланиши учун ҳал қилувчи қадам бўлди. Конференцияда халқаро тиббиёт ҳуқуқи бўйича Қўмита ташкил этилди. Ўша пайтда қўмита ушбу ҳуқуқ соҳасининг асосий мазмунини фақат урушни инсонпарварлаштириш ва уруш қурбонларига тиббий ёрдам кўрсатишга қаратилган нормалар деб ҳисоблаган. Шундай қилиб, бу фикр халқаро тиббиёт қонунининг асосий мақсади "қуролли можаролар қурбонларини янада самарали ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий кафолатини мустаҳкамлашдан иборат", деб таъкидлайдиган халқаро ҳуқуқ Ассоциациясининг 47-Конференциясида қабул қилинган қарорда ўз ифодасини топди" [14].

1960 йилдаёқ Қўмита томонидан тасдиқланган ҳисоботда: "Халқаро ҳуқуқнинг бу тармоғи халқаро уруш ҳуқуқида муҳим ўрин эгаллаш учун ҳар томонлама ўз ривожини топмоқда". 1964-йилда Токиода бўлиб ўтган Ассоциациянинг 51-конференциясида Қўмита аъзолари томонидан ушбу ёндошув ҳам тасдиқланган[15].

Шундан келиб чиқиб, халқаро гуманитар ҳуқуқнинг муайян нормалари соғлиққа бўлган ҳуқуқи нормалари билан бир қаторда халқаро тиббиёт ҳуқуқи ривожланишининг тарихий асосини ҳам ташкил этди.

Е. Числов шуни тасдиқлайдики, биринчи навбатда, бу ҳуқуқ соҳаси тинч аҳоли, тиббий ва диний ходимлар каби ҳарбий операцияларда иштирок этмайдиган шахсларни, шунингдек, ярадорлар, кема ҳалокати, касаллар, ҳарбий амалиётларда иштирок этишни тўхтатган шахсларни ҳимоя қилади. Иккинчидан, халқаро гуманитар ҳуқуқ курашчилар ва тинч аҳоли каби жанговор бўлмаган шахсларга нисбатан жанговор воситаларни ва уруш усулларини, шунингдек, ортиқча зарар етказувчи восита ва усулларни тақиқлайди. Ушбу тамойиллар, масалан, биологик ва кимёвий қуроллар ва пиёдаларга қарши миналарни тақиқловчи халқаро шартномаларни қўллайдилар[16].

Батырь В.А. фикрига кўра, 1864-йилги Женева Конвенциясининг қабул қилиниши тиббиёт ҳуқуқининг ривожланишига катта таъсир кўрсатганини қайд этади.

Уруш даврида алоҳида шахсларни соғлиғини сақлаш ва инсониятни ҳимоя қилиш стандартларини ўз ичига олган биринчи халқаро ҳужжатлардан бири эди[17].

Бундан ташқари, Фантейн М. ўз асарларида халқаро тиббиёт ҳуқуқи халқаро ҳуқуқнинг алоҳида тармоғи эканлигини аниқлайди. Шунга кўра, у халқаро тиббиёт ҳуқуқининг ривожланишини халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларига, хусусан, қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилиш бўйича Женева конвенцияларига ҳам боғлайди. Унинг фикрича, халқаро тиббиёт ҳуқуқи ўзининг алоҳида тартибга солиш предмети мавжудлигини, соғлиқни сақлаш ва гигиена стандартлари билан бир қаторда, шунингдек, уруш вақтида ҳарбий маҳбуслар ёки тинч аҳоли саломатлиги ҳуқуқини ҳимоя қилиш нормаларини ўз ичига оладиган алоҳида халқаро ҳуқуқ тармоғидир[18].

В. С. Михайлов ва Д. Г. Бартеков ҳам ўз навбатида халқаро тиббиёт ҳуқуқининг халқаро ҳуқуқнинг алоҳида тармоғи сифатида ажратиб, унинг халқаро ҳуқуқнинг алоҳида ҳуқуқ тармоғи бўлиб, соғлиқни сақлаш ва тиббиёт соҳасида ҳамда улар билан боғлиқ бўлган соғлом атроф-муҳит, соғлом меҳнат шароити, соғлом турмуш тарзи, биоэтика ва х.к. борасида халқаро ҳуқуқ субъектларини ўзаро муносабатларини тартибга солувчи нормалар мажмуи[19] деб белгилайдилар.

Демак, халқаро тиббиёт қонунчилигига асос солган манбалардан бири – бу халқаро гуманитар ҳуқуқнинг асосий манбалари ҳисобланади: 12 август 1949 йилги Қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилиш учун тўртта Женева конвенцияси ва 8 июн 1977 йилининг иккита қўшимча протоколлари ҳисобланади.

Юқорида айтилганлардан кўриниб турибдики, яшашга бўлган ҳуқуқ ва соғлиққа бўлган ҳуқуқлар анъанавий тарзда инсон ҳуқуқларининг биринчи ва энг муҳим ажралмас ҳуқуқлари деб қаралиб, бу соҳадаги кўплаб келишувларда мустаҳкамланган.

Шундай қилиб, соғлиққа бўлган ҳуқуқнинг ривожланиши муносабати билан халқаро тиббиёт ҳуқуқининг халқаро ҳуқуқ тизимининг махсус тармоқларидан бири сифатида шаклланиши кузатилмоқда. Соғлиққа бўлган ҳуқуқи эса халқаро тиббиёт ҳуқуқининг асосий институтларидан бири мақомига эга бўла бошлади.

Шу билан бирга, халқаро тиббиёт ҳуқуқи манбаларига жаҳон соғлиғини яхшилаш мақсадига қаратилган барча халқаро муносабатларни тартибга солувчи халқаро шартномаларда белгиланган барча халқаро нормалар киради. Шунга кўра, инсон саломатлигини яхшилаш мақсадида амалга ошириладиган барча халқаро муносабатлар халқаро тиббиёт ҳуқуқининг тартибга солиниш предмети ташкил этади. Шунда, халқаро ҳуқуқ субъектлари сифатида фаолияти жаҳон соғлиғини сақлаш муносабатларга иштирок этувчи давлатлар ва халқаро ташкилотлар ҳисобланади.

Халқаро тиббиёт ҳуқуқи халқаро ҳуқуқнинг бир тармоғи сифатида халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойилларига ҳамда халқаро тиббиёт ҳуқуқининг махсус тамойилларига таянади: камситмаслик, инсонийлик тамойили, соғлиқни сақлаш ҳуқуқининг устуворлиги ва бошқалар.

Шундай қилиб, халқаро тиббиёт ҳуқуқи соғлиқни сақлаш ва тиббиёт бўйича давлатлараро муносабатларни тартибга солувчи халқаро ҳуқуқнинг янги ривожланаётган соҳасидир.

Замонавий халқаро тиббиёт ҳуқуқида соғлиқни сақлаш ҳуқуқи тиббиёт ҳуқуқининг асосий институтидир.

Юқорида қайд этилган халқаро тиббиёт ҳуқуқининг манбаларидан ташқари кўплаб махсус манбалар ҳам мавжуд. Жумладан, Алмати декларациясида (1978) ва жаҳон Соғлиқни сақлаш Ассамблеяси томонидан тасдиқланган Соғлиқни сақлаш бўйича Жаҳон декларациясида (1998) тасдиқланди. Бир қатор халқаро ва минтақавий инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномаларида тасдиқланган. Бугунги кунда "Бирламчи соғлиқни сақлаш" ЖССТ стратегик дастурида.

БМТ Устави инсон ҳуқуқларига оид асосий ҳужжатлардан биридир. Унга мувофиқ, БМТ тиббиёт ҳуқуқи бўйича бошқа бир қанча махсус халқаро шартномаларни ишлаб чиқди ва қабул қилди: Инсон клонлаштириш тўғрисидаги декларация (2005); ЭКОСОС Резолюцияси: Генетик махфийлик ва камситмаслик бўйича (2004); Маҳбусларни ёки ҳибсга олинганларни қийноқлардан ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки камситувчи даволаш ёки жазодан ҳимоя қилишда саломатликнинг роли билан боғлиқ тиббий ахлоқ тамойиллари (1982); Тинчлик ва инсоният манфаати учун илмий ва технологик тараққиётдан фойдаланиш тўғрисидаги Декларация (1975).

БМТ Устави инсон ҳуқуқларига оид асосий ҳужжатлардан биридир. Унга мувофиқ, БМТ тиббиёт ҳуқуқи бўйича бошқа бир қанча махсус халқаро шартномаларни ишлаб чиқди ва қабул қилди: Инсон клонлаштириш тўғрисидаги декларация (2005); ЭКОСОС Резолюцияси: Генетик махфийлик ва камситмаслик бўйича (2004); Маҳбусларни ёки ҳибсга олинганларни қийноқлардан ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки камситувчи даволаш ёки жазодан ҳимоя қилишда саломатликнинг роли билан боғлиқ тиббий ахлоқ тамойиллари (1982); Тинчлик ва инсоният манфаати учун илмий ва технологик тараққиётдан фойдаланиш тўғрисидаги Декларация (1975).

Бундан ташқари, Жаҳон соғлиқни сақлаш соҳасида давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш учун қуйидаги халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар муҳим аҳамиятга эга: Инсон генетик маълумотлар бўйича халқаро декларация (2003); Инсонни клонлаш бўйича БМТ Декларацияси (2005); ОИТС-ВИЧ бўйича сиёсий декларация (2006); Биотибиёт тадқиқотлар бўйича Қўшимча Протокол (2006) ва бошқалар.

Шундай қилиб, халқаро тиббиёт ҳуқуқи халқаро ҳуқуқий тизимнинг янги шаклланиб келаётган тармоғи бўлиб, институционал асосга эга бўлиб, глобал соғлиқни сақлашнинг тартибга солувчи норма ва принциплар мажмуи бўлиб, халқаро соғлиқни сақлашнинг концептуал асосларини ўз ичига олади.

Шу билан бирга, халқаро соғлиқни сақлаш бошқарувини такомиллаштириш фақатгина ушбу халқаро ҳуқуқий ҳужжатларнинг қоидалари давлатларнинг миллий қонунчилигига имплементация қилинса ва миллий соғлиқни сақлаш тизимларининг глобаллашуви шароитида фақат халқаро ва миллий соғлиқни сақлаш тизимларининг ўзаро таъсири орқали эришилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Замечание общего порядка № 14 принятые Комитетом по экономическим, социальным и культурным

правам- Право на наивысший достижимый уровень здоровья (статья 12).

2. Семинар, Гаага, 27-29 июля 1978 г., организован Гаагской Академией международного права благодаря участию Университета Объединенных Наций. Докладчики: М.Боте (M.Bothe) (общее представление о праве на здоровье), Дж.Тинберген (J.Tinbergen) и С.Рэдвэн (S.Radwan) (международное взаимодействие с целью выполнения права на здоровье), и П.М. Дююи (P.M.Duyou) (право на здоровье и защита окружающей среды). См. Дююи, 1979.

3. Замечание общего порядка № 14 принятые Комитетом по экономическим, социальным и культурным правам - право на наивысший достижимый уровень здоровья (статья 12).
<https://www.refworld.org.ru/category/LEGAL/CESCR...47ebcc3c20.html>

4. Тобес Б. Право на здоровье: теория и практика. - Москва.: Устойчивый мир., 2001г. – 377с.

5. Мартин А., Буйисен Й.М. Здравоохранительное право (концепция) // Медицина право. Издательство: Издательская группа "Юрист" (Москва). № 2, 2003 г. – 4-48 С.

6. Сажиевко Н. В. Международное здравоохранительное право как проявление дифференциации и расширения сферы охвата международного права // Российский юридический журнал. 2013. - № 5 - С. 13 - 20.

7. Крылова Н.Е. «Некоторые этико-правовые вопросы проведения биомедицинских исследований на человеке»// Государство и право, М., 2007. №4, – С.32-39.

8. Сибурина Т.А., Барскова Г.Н., Лохтина Л.К. (ФГБУ «ЦНИИОИЗ» Минздравсоцразвития России, Москва). Кластерный механизм межсекторального сотрудничества в интересах здоровья населения // Социальные аспекты населения. (Электронный научный журнал). №3 2012 (25)

9. ВОЗ, Первые десять лет Всемирной организации здравоохранения, 1958, с. 38. Совместная декларация Бразилии и Китая. Статья 57 устава ООН среди прочего предусматривала создание специализированного органа, отвечающего за здравоохранение. См. также Роскэм Эббинг. 1979. – С. 99.

10. История ВОЗ. Всемирная организация здравоохранения. [Electronic resource] www.who.int

11. Устав ВОЗ (1946 г.), ООН. [Электронный ресурс]:
http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/206498/1/9789241565264_eng.pdf/

12. Гнатик Е.А., Долженкова Ю.В. Международное медицинское право. История и перспективы развития // Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2014. №2. С.281-288.

13. Vitta C. Le droit sanitaire international. 1930, 33 R/C/A/D/I/

14. Михайлов В.С. О содержании и источниках международного медицинского права//Правоведение. 1965 №2. С. 178-180.

15. Там же. С. 179.

16. Числов Э. Распространение знаний о международном гуманитарном праве // Белорусский журнал международного права и международных отношений 2000 — № 1.

17. Батырь В.А. Международное гуманитарное право. Учебно-методический комплекс. Московская академия экономики и права. 2015.

18. International medical law. Marcel Fontaine. Volume 7, Issue 79. pp. 553-558.

19. Гнатик Е.А., Долженкова Ю.В. Международное медицинское право. История и перспективы развития. // Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2014. №2. С.285.